

آزادی های فردی در راستای جواز استفاده از شبکه های

اجتماعی در مرحله تحقیقات مقدماتی

(تاریخ دریافت ۱۳۹۹/۰۷/۱۵، تاریخ تصویب ۱۴۰۰/۰۲/۱۲)

مهدی حیدری

کارآموز وکالت مرکز وکلای کرمانشاه

چکیده

حقوق و آزادی های فردی (جواز استفاده از شبکه های اجتماعی) در تحقیقات مقدماتی امروزه جزء قواعد آمره بین المللی است که اسناد بین المللی متعدد و قانون اساسی و قوانین عادی داخلی بر رعایت آن در تحقیقات مقدماتی تاکید دارد. با این وجود از یک سو مفهوم شبکه های اجتماعی متهم و قلمرو آنها و گستره مصونیت این حقوق در نظام کیفری به روشنی تبیین نشده است و از دیگر سو اصل مصونیت یک اصل مطلق نیست بلکه مصالح اجتماعی بازرسی ارتباطات و شبکه های اجتماعی متهم را با رعایت ضوابط و تشریفات قانونی ایجاب می نماید که بایستی این موازین مورد مطالعه قرار گیرد. مساله اساسی دیگر ضمانت اجرای نقض حقوق یاد شده است، ضمانت اجرای نخست، اعتبار اقدامات قضایی ناشی از نقض این حقوق اعم از ادله تحصیلی، قرار مجرمیت و حکم محکومیت است که برخی حقوقدانان نظر به بطلان ادله حاصله داده و پاره ای دیگر به اعتبار کامل دلایل اعتقاد دارند. در خصوص اعتبار قرار مجرمیت و محکومیت نیز همین احتمالات مطرح است. گونه دوم ضمانت اجرای نقض حریم خصوصی در شبکه های اجتماعی و جرم انگاری آن در فضای مجازی است که قانونگذار در قانون مجازات اسلامی و قوانین خاص دیگر نظیر جرایم رایانه ای، تجارت الکترونی و غیره برخی از مصادیق نقض را جرم انگاشته و با کیفر حبس یا جزای نقدی پاسخ داده است. اما برخی از مصادیق مهم من جمله دسترسی غیر مجاز به ارتباطات، انتقال غیر مجاز، بازرسی غیر قانونی شبکه های اجتماعی، با خلاء قانونی مواجه است. از این رو این مقاله با عنوان «جایگاه آزادی های فردی در مرحله تحقیقات مقدماتی باتکیه بر جواز استفاده از شبکه های اجتماعی» به بررسی این مسائل می پردازد.

واژگان کلیدی: حقوق و آزادی های فردی، مصونیت فضای مجازی، تحقیقات مقدماتی

بخش اول: مقدمه

حقوق و آزادی های فردی (استفاده از شبکه های اجتماعی) در تحقیقات مقدماتی امروزه جزء قواعد حقوقی متعدد و قانون اساسی و قوانین عادی داخلی نیز هر یک به نوعی بر رعایت آن در تحقیقات مقدماتی تاکید دارد. بر خلاف قوانین اساسی کشورهایی که از حریم خصوصی ارتباطی به صورت مشخص و در غالب اصل یا اصول خاص حمایت کرده اند در قانون اساسی ایران متن خاصی که از حریم خصوصی تحت این عنوان حمایت کرده باشد وجود ندارد. با این حال در اصل ۲۵ قانون اساسی اصل مصونیت حریم ارتباطات خصوصی به نحو تلویحی مورد حمایت واقع شده است. بر همین اساس چنین می توان گفت که ارتباطات خصوصی (نظیر استفاده از شبکه های اجتماعی) بر اساس اصل ۲۵ از مصونیت برخوردار است و ضبط و بازرسی و تفتیش آن ها ممنوع است مگر بر طبق قانون یعنی برای بازرسی ورود یا اجازه قانون لازم است دادرسان و مقامات امنیتی نیز تنها می توانند در محدوده اختیارات خود دستور بازرسی و ضبط و مکالمات را صادر نمایند. حال مساله اساسی دیگر ضمانت اجرای نقض حقوق یاد شده است، ضمانت اجرای نخست، اعتبار اقدامات قضایی ناشی از نقض این حقوق اعم از ادله تحصیلی، قرار مجرمیت و حکم محکومیت است که برخی حقوقدانان نظر به بطلان ادله حاصله داده و پاره ای دیگر به اعتبار کامل دلایل اعتقاد دارند. در خصوص اعتبار قرار مجرمیت و محکومیت نیز همین احتمالات مطرح است. گونه دوم ضمانت اجرای نقض حرمت شبکه ها و ارتباطات خصوصی جرم انگاری آن در فضای مجازی است که قانونگذار در قانون مجازات اسلامی و قوانین خاص دیگر نظیر جرایم رایانه ای، تجارت الکترونی و غیره برخی از مصادیق نقض را جرم انگاشته و با کیفر حبس یا جزای نقدی پاسخ داده است. رعایت حقوق و آزادی های فردی در تمام حوزه های اجتماعی و سیاسی، اقتصادی و فرهنگی یکی از بنیادی ترین مسئله حقوق بشری است. در این میان پابندی به رعایت حقوق و آزادی های افراد در مرحله تحقیقات مقدماتی از اهمیت دو چندانی برخوردار است. در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران صراحتاً از آزادی اطلاعات سخنی به میان نیامده است از این رو با تفسیر از اصول دیگر قانون اساسی مثل اصل سوم و بند دوم و اصل هشتم (نظارت مردم بر دولت) و اصول بیست و چهارم، یکصد و هفتاد و پنجم آزادی اطلاعات را قابل استخراج می دانند. همچنین

آزادی‌های تصریح‌شده در قانون اساسی غرض‌های تحقق‌ذات آزادی هستند و عقلا بر فعالیت‌های موسوم در زمان تنظیم قانون اساسی تاکید داشتند. در سال ۱۳۸۸ قانونگذار جمهوری اسلامی با تصویب قانون «انتشار و دسترسی آزاد به اطلاعات» به نوعی به تبیین این حق بنیادین پرداخت و مقررات دیگری نیز در این زمینه تصویب شد که به صورت غیرمستقیم به این موضوع اشاره شده که در این مورد یکی از مصادیق آزادی اطلاعات حق جستجو و استفاده از شبکه‌های اجتماعی است اما تعرض جامع و مانع از آن وجود ندارد و نیز ضمانت اجرای عدم رعایت حقوق مزبور نیز دارای ابهام اساسی است. لذا این مقاله به بررسی حقوق و آزادی‌های افراد (شبکه‌های اجتماعی) در تحقیقات مقدماتی اختصاص دارد و در پی پاسخ به سوالات اساسی ذیل است.

- حق حریم ارتباطات خصوصی متهم در تحقیقات مقدماتی چگونه است؟
- حقوق و آزادی فردی ناظر به تحقیقات مقدماتی در حوزه استفاده از شبکه‌های اجتماعی چگونه است؟

- اصل مصونیت استفاده از شبکه‌های اجتماعی متهم به چه صورت می‌باشد؟

بخش دوم: تعریف حق

الف: تعریف لغوی

در لغت‌نامه دهخدا معانی متعددی برای این واژه ذکر می‌کند که مهم‌ترین آن‌ها از این قرار است: راست کردن سخن، درست کردن وعده، یقین نمودن، ثابت شدن، غلبه کردن به حق، موجود ثابت و نامی از اسامی خداوند متعال (۱).

ب: مفهوم حقوقی

در تعریف «حق» نظرات گوناگونی وجود دارد. برای شناخت «حق»، اطلاع از این تعاریف ضروری است. تعریف اول: «حق» عبارت است از: قدرت یا سلطه ارادی که قانون در اختیار شخص قرار می‌دهد. این تعریف از سوی ویند شاید و ساوینی ارائه شده است. دلیل آنان این است که قانون در تنظیم روابط اجتماعی افراد با یکدیگر، چهارچوب‌های خاصی را تعیین می‌کند و هریک از افراد در این محدوده، اراده خویش را اعمال می‌کنند و اساسا در این چهارچوب است که «حق» ایجاد می‌شود. در این تعریف، از قدرت ارادی سخن به میان آمده است، در حالی که افرادی مانند مجنون، اطفال و سفیه فاقد اراده عقلایی هستند. لازمه

تعریف مزبور آن است که این افراد از «حق» بی‌بهره باشند. ممکن است گفته شود که قانون از طریق «ولی» یا «نایب» این نقیصه را جبران ساخته است، ولی باید گفت: حق آن است که بالاصاله و نه از طریق ولی یا نایب باشد. به عبارت دیگر، مجنون و صبی نمی‌توانند مباشرةً ایفای حق نمایند.

تعریف دوم: «حق عبارت از قدرت ارادی است که قانون در اختیار شخص قرار داده است و از این طریق، مصلحت معینی را ایجاد می‌کند.» در این تعریف، سعی شده است بین «قدرت ارادی» و «مصلحت» جمع شود. باید گفت: همان‌طور که هیچ‌یک از قدرت ارادی و مصلحت به تنهایی جوهر و ذات حق نیستند، جمع بین آن دو نیز بیان‌کننده جوهره حق نیست.

تعریف سوم: «حق عبارت از امتیازی است که قانون در اختیار شخص قرار داده است و آن را از طرق گوناگون تضمین کرده است.» این تعریف از سوی یکی از حقوق‌دانان بلژیکی به نام دابین بیان شده است. بیان مزبور اشکالات تعاریف سابق را ندارد. از این‌رو، مورد قبول عده‌ای دیگر از حقوق‌دانان قرار گرفته است.

با این حال، تعریف مزبور کامل نیست و تنها به بخشی از ماهیت حق، یعنی «امتیاز» توجه کرده است. برای رفع نقیصه مذکور، می‌توان تعریف ذیل را ارائه داد: «حق عبارت است از: سلطه، توانایی و امتیازی که به موجب قانون یا قواعد حقوقی، به اشخاص نسبت به متعلق حق داده می‌شود که به موجب آن می‌توانند در روابط اجتماعی خویش، اراده خود را به یکدیگر تحمیل کنند و آنان را به رعایت و احترام آن الزام نمایند.» (۲).

بخش سوم: تعریف آزادی‌های فردی

الف: تعریف لغوی

واژه آزادی در معنای مختلفی به کار رفته است بعضی از اهل لغت آزادی را در مقابل بندگی قرار داده‌اند چنان‌چه آزاد را در مقابل شخص مملوک قرار داده‌اند (۳). بعضی دیگر آزادی را به معنای بی‌بندی و رهایی تعریف نموده‌اند (۴) و برخی نیز به معنای قطع تعلق از امری (۵)، و عده‌ای به معنای مختار و مخیر دانسته‌اند (۶) و برخی آورده‌اند آزادی حالتی است در انسان که به موجب آن شخص می‌تواند آن‌طور که اراده کند رفتار نماید. در نهایت عده‌ای نیز به معنای جوانمردی، کریم، برگزیده دانسته‌اند.

ب: مفهوم حقوقی

«آزادی» از واژه‌ها و مفاهیم مقدس و والایی است که در طول تاریخ، مورد ستایش واقع شده است، قرآن کریم، یکی از فلسفه‌های بعثت انبیاء را آزادی انسانها و رهایی آنان از قید اسارتها میداند: «و یصبح عنهم اصرهم و الاغلال التي كانت علیهم» رسولان الهی و معصومان همواره بر جایگاه بر ارزش آزادی در زندگی فردی و اجتماعی بشر تاکید کرده اند(۷).

کلمه آزادی از جمله کلماتی است که فراوان مورد تفسیرهای ضد و نقیض قرار گرفته است. اما آن چه که از لایه‌های تمامی تفاسیر و تعاریفی که علمای سیاست و حقوق از آزادی کرده اند میتوان دریافت این است که اغلب معنای آزادی را به «عدم مانع» تفسیر و تعریف نموده اند، مونتسکیو در تعریف آزادی میگوید: «آزادی یعنی این که انسان حق داشته باشد هر کاری که قانون اجازه داده و میدهد بکند و آن چه که قانون منع کرده و صلاح او در آن نیست مجبور به انجام آن نگردد.» در اعلامیه حقوق بشر فرانسه در تعریف آزادی آمده است «توانایی انجام هر کاری که موجب ضرر و زیان دیگران نباشد.» (۸)

مفهوم اصطلاحی آزادی نیز از مفهوم لغوی آن دور نیفتاده است و ابهاماتی در آن وجود دارد، زیرا «هر چند آزادی به معنای رها شدن از قید است، خود نیز نیاز به قید دارد، آزادی بدون قید سایه‌های از ابهام را بر سر خود دارد.» (۹)

برخی از حقوقدانان کشورمان آزادی را با قید اراده این گونه تعریف میکنند: «در اصطلاح فلسفی، مفهوم آزادی اراده عبارت است از انتخاب اعمال و درمقابل موقعیتهایی قرار دارد که در آن، افراد، تحت اجبار، عمل می نمایند، معنای ضمنی این مفهوم آن است که انسانها از قواعد رفتاری خاص پیروی کرده، قادر به شناخت موقعیتهایی هستند که قواعد مزبور به کار می‌رود و نیز قادر به تصمیمگیری نسبت به این امرند که کدام یک از این قواعد را رعایت نمایند.» (۱۰)

در میثاق بین المللی حقوق مدنی و سیاسی بین دو دسته حقوق و آزادیها تمایز وجود دارد. بخشی از اعلامیه جهانی حقوق بشر به صراحت، آزادیهای فردی و حدود آنها را بر شمرده و چگونگی آنها را بیان داشته است، برای مثال در سومین ماده این اعلامیه آمده است: «هرکس حق زندگی، آزادی و امنیت شخصی دارد» ماده هشتم اعلامیه نیز تصریح میکند «در برابر اعمالی که حقوق اساسی فرد را مور تجاوز قرار بدهد و آن حقوق به وسیله

قانون اساسی یا قانون دیگری برای او شناخته شده باشد هر کس حق رجوع موثر به محاکم ملی صالح را دارد.» همین طور ماده نهم اعلامیه چنین شعار میدارد: «احدی نمیتواند خودسرانه، توقیف یا حبس یا تبعید شود.»

اعلامه مزبور به مواد گوناگونی آزادیهای بشری را از گفتار و کردار و سفر و حرکت به نقطه دلخواه گرفته تا اقامت در جای مورد نظر، با صراحت بیان کرده است و اجازه نمیدهد که این آزادیها از انسان جز در موارد ارتکاب جرم سلب شود. (۱۱)

بخش چهارم: تعریف تحقیقات مقدماتی

الف: تعریف لغوی

تحقیق در لغت به معنای بررسی و پژوهش برای رسیدن به واقع امر است. در دادرسی‌های کیفری، تحقیق به معنای کشف جرم و جمع‌آوری دلایل و رسیدن به واقعیت امور به کار می‌رود. به مجموعه اقدامات و بررسی‌هایی که برای کشف واقعیت امری یا روشن شدن و کشف حقیقتی صورت می‌گیرد، تحقیق می‌گویند که می‌توان آن را برای نیل به هدف خاصی دنبال نمود. (۱۲)

ب: مفهوم حقوقی

۱. موسع

تحقیقات مقدماتی، یکی از مراحل دادرسی کیفری است و در معنای وسیع به مجموعه اقداماتی اطلاق می‌شود که از زمان وقوع جرم آغاز و با کشف جرم، اقدام برای دسترسی به متهم، جمع‌آوری دلایل به نفع یا ضرر متهم، انجام بازجویی، صدور قرار تأمین و اظهار نظر راجع به بزهکاری یا بیگناهی متهم خاتمه پیدا می‌کند. (۱۳)

۲. مفهوم خاص

در مفهوم مضیق، تحقیقات مقدماتی محدود به اقدامات قاضی تحقیق و یا ضابطان دادگستری به موجب قانون و یا ارجاع قاضی مزبور به ضابطان، در جمع‌آوری دلایل به نفع یا ضرر متهم در موارد مصرح قانونی، صدور قرار تأمین برای جلوگیری از فرار یا مخفی شدن او و یا امحای آثار جرم نیز اظهار نظر راجع به بزهکاری یا بی‌گناهی اوست. ماده ۱۹ قانون آیین دادرسی کیفری ۱۳۸۷ با لحاظ معنای موسع مقرر می‌دارد: «تحقیقات مقدماتی، مجموعه اقداماتی است که برای کشف جرم و حفظ آثار و ادله وقوع آن و تعقیب متهم از

بدو پیگرد قانونی تا تسلیم به مرجع قضایی صورت می گیرد. ضابطین دادگستری حق اخذ تأمین از متهم را ندارند.» (۱۴)

بخش پنجم: تعریف شبکه های اجتماعی

یک شبکه ی اجتماعی متشکل از گروهی از افراد و تعاملات بین آنها است. بنابراین شبکه های اجتماعی را می توان محیطی دانست که از طریق آنها افراد مختلف می توانند با استفاده از فضای مجازی به تعامل با یکدیگر پرداخته و از طریق آن اطلاعات خود را با دیگران به اشتراک بگذارند. پس چنین می توان گفت که شبکه اجتماعی، عبارت است از پایگاهی اینترنتی که برای کاربران امکان ایجاد ارتباط، و اشتراک گذاری اطلاعات با سایر کاربران را فراهم آورده و به آنها امکان استفاده اطلاعات از اماکن دور را بر روی یک سرور مشترک به دست می دهد. در حقیقت، شبکه های اجتماعی برای در تماس بودن با دوستان و ایجاد تماس با افراد دیگری که ایده ها و منافع مشترکی دارند، مورد استفاده قرار می گیرد. این خدماتِ برخط، دارای محبوبیت بسیاری بین کاربران اینترنتی می باشد. شبکه های اجتماعی این امکان را فراهم کرده اند که دوستان و آشنایان از احوال یکدیگر باخبر شده و به جست و جوی اطلاعات کسانی که می شناسند، بپردازند؛ اما به غیر از آشنایان، افراد دیگری نیز هستند که به دستیابی به اطلاعات کاربران علاقه مندند. جاعلان هویت، سارقان اینترنتی، کلاهبرداران، شرکت های تجاری و تبلیغاتی و حتی دولت ها، به دنبال جمع آوری اطلاعات از شبکه های اجتماعی بوده و جزء مصرف کنندگان آن هستند. اینجاست که اهمیت بحث حقوق کاربران در دو محور «حفظ حریم خصوصی» و «مالکیت اطلاعات» برجسته تر می گردد و مدیران شبکه های اجتماعی ملزم اند که اطلاعات روشنی در مورد عملکردشان در صیانت از حریم خصوصی کاربران و تحت کنترل بودن اطلاعات تولیدشده توسط کاربران به ایشان داده، آنها را در این زمینه ها مطمئن گردانند. (۱۵)

بخش ششم: حقوق و آزادی های فردی ناظر به تحقیقات مقدماتی در ارتباطات

خصوصی شبکه های اجتماعی

حقوق آزادی های فردی ناظر به (شبکه های اجتماعی) از اساسی ترین حقوق متهم در تحقیقات مقدماتی است. متقن ترین مبانی حق های بنیادین بشر به طور عام و حقوق مذکور به طور خاص نظریه ای است که بر حیثیت و کرامت ذاتی آدمیان تأکید دارد و بدین

معناست که انسان به ماهو انسان دارای کرامت ذاتی است. (۱۶) مراد از کرامت ذاتی انسان همانا غایت پنداشتن هر انسان درخویشتن خویش است. هر انسانی باید هدف و غایت تلقی شود و به هیچ روی نمی توان برای رسیدن به یک هدف (هر چند هدف انسانی) انسان دیگر را وسیله قرار داد البته نظریات دیگر نظیر تضمین دادرسی عادلانه، فرض بی گناهی و همزیستی مسالمت آمیز نیز مکمل این نظریه در توجیه حقوق متهم در تحقیقات مقدماتی است. در همین راستا مهمترین سند بین المللی در خصوص مصونیت حریم خصوصی متهم اعلامیه جهانی حقوق بشر است. در ماده ۱۲ این اعلامیه، که مستقیماً در رابطه با موضوع حریم شخصی اشاره کرده است. در این ماده ۱۲ آمده است: احدی در زندگی خصوصی، امور خانوادگی، اقامتگاه یا مکاتبات خود نباید مورد مداخله خودسرانه واقع شود و به شرافت و اسم و رسمش مورد حمله قرار گیرد. هر کس حق دارد، در برابر اینگونه مداخلات و حملات مورد حمایت قانون قرار گیرد. (۱۷)

همین امر در میثاق بین المللی حقوق مدنی و سیاسی نیز به صورت مشروح تری به تصویب رسیده است. این میثاق در ماده ۷ و بند ۱ ماده ۹ و بند ۱ ماده ۱۲ و خصوصاً در ماده ۱۷ آن بر اصل مصونیت خصوصی شهروندان تأکید شده است.

همچنین در نظام حقوقی ایران ماده مستقلی به اعتبار دلایل ناشی از نقض حریم خصوصی اختصاص داده نشده است. تنها مقرر قانونی در این خصوص ماده ۱۲۰ لایحه حریم خصوصی است. که صراحتاً بر بی اعتباری ادله دلالت دارد. نظریه بطلان که مبتنی بر رویه دادگاه اروپایی حقوق بشر و حقوق فرانسه و رویه دادگاههای امریکاست در میان حقوقدانان نیز مورد دفاع قرار گرفته است. اما در تقابل با این نظریه رویه قضایی به اعتبار کامل دلایل نظر دارد. به نظر میرسد حکم کلی بطلان نسبت به دلایل اتخاذی با نقض حریم خصوصی صحیح نباشد بلکه در این میان باید میان نقض شرایط ماهوی (مانند صدور مجوز، ضرورت بازرسی،...) و شرایط شکلی (روز، کتبی بودن، حضور متصرفین و...) تفکیک قائل شد. در شرایط ماهوی که عدم رعایت آن بر نفس ارزش اثباتی دلیل تأثیر می گذارد فقدان اعتبار دلایل امری منطقی است زیرا شرایط ماهوی ناظر به نظم عمومی و اخلاق حسنه است اما شرایط شکلی ناظر به نظم عمومی نبوده و تأثیری بر نفس دلایل نمی گذارد. مصونیت ارتباطات خصوصی یکی از اصول حقوقی بنیادین بشر و لازمه زندگی اجتماعی و حفظ کرامت افراد است که مورد تأیید قوانین بسیاری از کشورهاست. (۱۸) در

عرصه بین الملل نیز سازمان های بین المللی و دولت ها تلاش کرده اند به مصونیت ارتباطات خصوصی جنبه جهانی بخشیده و آن را یکی از قوانین آمره و از حقوق عرف بین الملل به حساب آورند که در این رهگذر می توان به ماده ۱۲ اعلامیه جهانی حقوق بشر، ماده ۱۷ میثاق مدنی و سیاسی، ماده ۱۲ قرارداد ژنو، ماده ۱۶ کنوانسیون حقوق کودک، ماده ۲۰ اساسنامه دیوان بین المللی برای یوگوسلاوی سابق، در بند ۱ ماده ۵۶ اساسنامه دیوان کیفری بین المللی، قواعد حداقل استاندارد سازمان ملل برای اقدامات غیر بازداشتی ۱۹۹۰ اشاره نمود. (۱۹)

اصل مصونیت در اسناد منطقهای نیز از جمله اعلامیه اسلامی قاهره، کنوانسیون حقوق بشر اروپا و امریکا مورد شناسایی قرار گرفته است. در حقوق داخلی علاوه بر اصل ۲۵ قانون اساسی قوانین ناظر بر مصونیت حریم ارتباطات خصوصی در نظام حقوقی ایران عبارتند از قانون مجازات اسلامی، قانون صادرات و واردات مصوب ۱۳۷۲، قانون تشکیل شرکت پست جمهوری اسلامی ایران ۱۳۶۶، لایحه حریم خصوصی و قوانین آیین دادرسی کیفری و قانون جرایم رایانه ای. در فضای مجازی تا زمان تصویب جرایم رایانه ای به طور محدود به حفظ حریم ارتباطات خصوصی نظیر داده حساس شخصی و اسرار تجاری مبادله شده در ارتباطات در قانون تجارت الکترونیک مورد حمایت قرار گرفته بود. قانون جرایم رایانه ای نخستین سند نسبتاً جامعی است که به مصونیت حریم ارتباطات خصوصی افراد پرداخته و نقض آن را جرم انگاری نموده است. (۲۰)

شناسایی حریم خصوصی نباید این توهم را ایجاد کند که به هیچ عنوان نمی توان، به حریم ارتباطات خصوصی وارد شد. در حقوق موضوعه ما با در نظر گرفتن شرایطی، بازرسی ارتباطات خصوصی امکان پذیر است. نخست آن که باید به موجب مجوز مقام صالح قضایی باشد دوم آن که بازرسی ارتباطات خصوصی متهم نمی تواند به اختیار و صلاح دید قاضی واگذار شود بلکه باید یک هدف یا جهت مشروع مهمتری نقض حریم خصوصی را توجیه کند. به صراحت ماده ۹۶ و ۱۰۴ آیین دادرسی کیفری و ماده ۳۶ و ۳۴ قانون جرایم رایانه ای «این ظن قوی وجود داشته باشد. که دلایل، آثار، علایم جرم یا آلات و ادوات آن را بتوان در اشیاء مزبور یافت یا این که برای احقاق اشخاص بازرسی به نظر قاضی ضروری تشخیص داده شود.» سوم آن که مقام قضایی در مواردی که شخصاً اقدام به بازرسی ارتباطات خصوصی متهم نمی نماید، باید در مجوز صادره نحوه کنترل و رهگیری مراسلات،

مخابرات و مکالمات را بطور دقیق تعیین نماید. علاوه بر این می بایست موضوع دقیق بازرسی مثلاً فلان نامه ارسالی از طرف فلان فرد، زمان دقیق بازرسی از آگار تاپایان، و مامور بازرسی و اختیار وی به طور مشخص تعیین گردد.

قانونگذار، در قانون مجازات اسلامی و سایر قوانین خاص نظیر قانون تشکیل شرکت پست، برخی از اقسام تخلفات در حوزه ارتباطات خصوصی سنتی را جرمانگاری نموده است. اما با ظهور فناوری اطلاعات عناوین مجرمانه سنتی قادر به حمایت کافی از حوزه حریم ارتباطات خصوصی در فضای مجازی نیست. (۲۱)

افشای اسرار و اطلاعات خصوص متهم در فضای واقعی جز در موارد خاص جرم نیست، جرم بودن این عمل منوط به آن است که شخص به مناسبت شغل یا حرفه خود مرهم اسرار مردم شود. اما در فضای مجازی علاوه بر منطوق ماده ۷۱ قانون تجارت الکترونیک نسبت به داده های حساس شخص، و ماده ۷۵ نسبت به افشای اسرار تجاری مبادله شده در بستر مبادلات الکترونیکی، ماده ۱۷ قانون جرایم رایانه ای به عنوان مقرر عام در جرم بودن افشای محتوای اطلاعات کاربران اینترنتی قابل استناد است. که «به نحوی که منجر به ضرر یا عرفاً موجب هتک حیثیت او شود به حبس از ۹۱ روز تا دو سال یا جزای نقدی از پنج میلیون ریال تا چهل میلیون ریال یا هر دو مجازات محکوم خواهد شد.» (۲۲)

در خصوص دسترسی غیر مجاز به ارتباطات خصوصی در فضای واقعی استفاده از ماده ۵۸۲ ق.م.ا قابل استناد است. عنصر قانونی این جرم در فضای مجازی ماده ۶ قانون جرایم رایانه ای است که به موجب آن هر کس عمداً و بطور غیر مجاز به دادهها، اطلاعات، برنامهها و سیستمهای کامپیوتری و مخابراتی یا پانقض یا بدون نقض به تدابیر امنیتی و حفاظتی دستیابی پیدا کند، مرتکب، دستیابی غیر مجاز شده و به حبس از سه ماه تا دو سال و جزای نقدی از یک میلیون تا ده میلیون ریال محکوم خواهد شد.

در خصوص وضعیت بحث در حقوق ایران باید گفت انتقال مراسلات و مخابرات، دیگران در فضای واقعی نظیر ارائه رایانامه الف) به شخص ب) هرگاه در قالب، توقیف، ضبط، معدوم کردن قرار گیرد، میتوان مرتکب را به مجازات ماده ۵۸۲ محکوم نماید. در فضای مجازی نیز گذشته از این که قانون تجارت الکترونیک مصوب سال ۱۳۸۲، تنها از دادههای شخصی حساس حمایت میکنند نه از مطلق دادهها، بلکه در این رهگذر نسبت به انتقال دادهها اعم از این که انتقال داخلی با خارجی و همچنین بخش خصوصی یا دولتی باشد، تعرض ننمود.

و مراتب را به سکوت برگزار کرده است که این خلا قانونی مهم به معنای فقدان چنین حمایت از داده‌هاست.

در بیان آخر چنین می‌توان گفت که شبکه‌های اجتماعی در کنار کارکردهای مثبتی که می‌توانند در توسعه اجتماعی و بهبود حقوق بشر داشته باشند خطری جدی برای حریم خصوصی به شمار می‌روند. این مخاطرات، از یک سو به طبیعت این شبکه‌ها و از سوی دیگر به نحوه استفاده آنها از داده‌های مردم باز می‌گردد.

ذاتی بودن مخاطرات شبکه‌های اجتماعی، نباید ما را از خطرات ناشی از رفتار مؤسسات و گردانندگان شبکه‌ها غافل دارد. بی دلیل نیست که سازمان ملل و نهادهای منطقه‌ای مانند اتحادیه اروپا بر اصلاح مقررات مرتبط با جمع‌آوری داده و نحوه استفاده از آن متمرکز شده‌اند. با گسترش قدرت شبکه‌های اجتماعی و به ویژه با توجه به ماهیت بدون مرز فعالیت‌های آنان، لازم است دولت‌ها در همکاری گسترده‌تری به این مسئله اندیشیده و مقررات محدودکننده‌ای در سطح بین‌المللی در خصوص جمع‌آوری و استفاده از اطلاعات تدبیر کنند. راهی که آغاز شده ولی هنوز تا شکل‌گیری احتمالی یک معاهده بین‌المللی در موضوعاتی نظیر حفاظت از حریم خصوصی در فضای مجازی و حفاظت از داده، در مراحل بسیار ابتدایی بسر می‌برد.

در نبود معاهده‌ای فراگیر، خودتنظیمی هدایت شده و حمایت شده از سوی دولت و جامعه مدنی مهمترین عامل کنترل شبکه‌های اجتماعی بشمار می‌رود. ولی دولت‌ها به آن اکتفا نکرده و به توصیه نهادهای جهانی و منطقه‌ای مقررات‌گذاری و کنترل نحوه جمع‌آوری و استفاده از داده را در دستور کار خود قرار داده‌اند، به گونه‌ای که می‌توان ادعا کرد، امروز اصول شناخته شده بین‌المللی در خصوص چگونگی جمع‌آوری و بهره‌برداری از داده‌ها محور قانون‌گذاری ملی را تشکیل می‌دهد. در کشور ما نیز، اتخاذ اقدامات قانونی تکمیلی در این جهت، ضروری بنظر می‌رسد.

با این حال نباید فراموش کرد که حفاظت از حریم خصوصی در وهله اول با خود افراد است. نهادهای دولتی و مردمی می‌توانند از طریق آموزش عمومی و بویژه آموزش نسل جوان که بیشترین استفاده را از این شبکه‌ها می‌کند به این خودکنترلی کمک کنند. حفاظت از خود می‌تواند از طریق استفاده از «فناوری تشدید حفاظت از حریم خصوصی» نیز تقویت شود.

نتیجه گیری

در رابطه با مفهوم ارتباطات خصوصی چنین استنباط شد که ارتباطی را که مخاطب، آن اشخاص محدود و معین می باشد می توان ارتباط خصوصی نامید و این جنبه از حریم خصوصی دربرگیرنده حق اشخاص به امنیت و محرمانه بودن محتوای داده های اشخاص و مخابرات متعلق به ایشان است. البته امروزه این حق با ظهور شبکه های اجتماعی جدیدتر با مسائل جدیدی روبرو شده و توسعه مضاعف یافته است. از جمله مباحث قابل طرح در حق حریم ارتباطات خصوصی علاوه بر مصون بودن اطلاعات تلفنی از شنود، محرمانه بودن قبوض و صورتحساب های تلفن اشخاص، امنیت مراسلات داخل شبکه های دیجیتالی از جمله اینترنت و شبکه های اجتماعی و... هستند. در رابطه با اعتبار اقدامات قضای ناشی از نقض ارتباطات خصوصی متهم چنین می توان گفت که نسبت به اعتبار دلایل میان حقوقدانان تشتت آراست به عقیده برخی اینگونه واجد ارزش اماره قضایی است. برخی نیز معتقدند اگر متهم اظهارات قبلی خود را تایید کرده باشد و قانون، آن را مورد ایراد و اعتراض قرار نداده باشد، می توان آنها را پذیرفت؛ یعنی اگر متهم صدا یا تصویر خود را انکار نکند و بر درستی آن صحه گذارد، اینگونه اسناد قابل پذیرش اند (۲۳). افشای اسرار و اطلاعات خصوص متهم در فضای واقعی جز در موارد خاص جرم نیست، جرم بودن این عمل منوط به آن است که شخص به مناسبت شغل یا حرفه خود مرهم اسرار مردم شود (۲۴). اما در فضای مجازی علاوه بر منطوق ماده ۷۱ قانون تجارت الکترونیک نسبت به داده های حساس شخص و ماده ۷۵ نسبت به افشای اسرار تجاری مبادله شده در بستر مبادلات الکترونیکی، ماده ۱۷ قانون جرایم رایانه ای به عنوان مقرر عام در جرم بودن افشای محتوای اطلاعات کاربران اینترنتی قابل استناد است که «به نحوی که منجر به ضرر یا عرفاً موجب هتک حیثیت او شود به حبس از ۹۱ روز تا دو سال یا جزای نقدی از پنج میلیون ریال تا چهار میلیون ریال یا هر دو مجازات محکوم خواهد شد.»

در خصوص دسترسی غیر مجاز به ارتباطات خصوصی در فضای واقعی استفاده از ماده ۵۸۲ ق.م.ا قابل استناد است (۲۵). عنصر قانونی این جرم در فضای مجازی ماده ۶ قانون جرایم رایانه ای است که به موجب آن هر کس عمداً و بطور غیر مجاز به دادهها، اطلاعات، برنامه ها و سیستمهای کامپیوتری و مخابراتی یا با نقض یا بدون نقض به تدابیر امنیتی و

حفاظتی دستیابی پیدا کند، مرتکب، دستیابی غیر مجاز شده و به حبس از سه ماه تا دو سال و جزای نقدی از یک میلیون تا ده میلیون ریال محکوم خواهد شد.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

منابع و مأخذ

الف: کتاب

۱. اردشیر امیر ارجمند، مجموعه اسناد بین المللی حقوق بشر، قسمت اول، اسناد جهانی، تهران، انتشارات دانشگاه شهید بهشتی، ۱۳۷۸، ج ۱، ص ۲۸۱. (۱۹)
۲. بهمن کشاورز، محشای تعزیرات، تهران، انتشارات گنج دانش، چاپ دوم، ۱۳۷۶، ص ۸۱. (۲۵)
۳. جعفر جعفری لنگرودی، ترمینولوژی حقوق، گنج دانش، ۱۳۸۶، ص ۳۵۶. (۲۴)
۴. حسن انوری، فرهنگ معاصر، تهران، انتشارات معاصر، ۱۳۷۶، ج ۱، ص ۹۶. (۴)
۵. حسین مهرپور، نظام های بین المللی حقوق بشر، تهران، انتشارات اطلاعات، ۱۳۸۷، ص ۱۳۲. (۱۲)
۶. حمیدرضا اصلانی، حقوق فن آوری اطلاعات، نشر میدان، تهران، ۱۳۸۴، ص ۲۰۷. (۲۲)
۷. سید محمد سید فاطمی، حقوق بشر در جهان معاصر، تهران، انتشارات دانشگاه شهید بهشتی، ۱۳۸۲، ص ۷۷. (۱۶)
۸. شارل منتسکیو، روح القوانین ترجمه علی اکبر مهتدی، تهران، بینا، ۱۳۴۹، ص ۲۹۴. (۸)
۹. عبدالمنجم فرج الصده، اصول القانون، بیروت، دارالنهضة، ۱۴۱۶ ه ق، ص ۳۱۲. (۲)
۱۰. علی اکبر دهخدا، لغتنامه دهخدا، تهران، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۸۱، جلد ۶، ص ۹۱۴۲. (۱) و ص ۵۶۱. (۶)
۱۱. محمد آشوری، آیین دادرسی کیفری، تهران سمت، چاپ دوازدهم، ۱۳۸۹، ج ۲، ص ۱۳. (۱۳)
۱۲. محمد معین، فرهنگ معین، تهران، انتشارات ثمن، چاپ ششم، ۱۳۸۶، ج ۱، ص ۱۲۳. (۵)
۱۳. محمد بن جلال الدین شرفی، به سوی عدالت الهی، تهران، انتشارات امیرکبیر، ۱۳۷۳، ص ۷. (۳)
۱۴. محمد علی نوری و رضا نجوانی، حقوق تجارت الکترونیکی، گنج دانش، ۱۳۸۲، ص ۲۴۷. (۲۰)

۱۵. محمود آخوندی، آیین دادرسی کیفری، کاربرد، تهران نشر میزان، چاپ چهارم، ۱۳۸۴، ج ۵، ص ۲۹ (۱۴)

۱۶. ناصر کاتوزیان، مبانی حقوق عمومی، نشر دادگستر، تهران، ۱۳۷۷، ص ۳۷۸ (۹)

ب: مقاله

۱. سعید سلیمی و حسن محمدنژاد، فضای مجازی و شبکه های اجتماعی، تهران، کتاب الکترونیکی، پشتیبان، ۳ (۱۵) و (۱۸)

۲. سیدجلال الدین مدنی، حقوق اساسی در جمهوری اسلامی ایران، انتشارات سروش، چاپ هفتم، ۱۳۸۱، ص ۸۶ (۱۱)

۳. عبدالصمد خرم آبادی، تاریخچه تعریف و طبقه بندی جرائم رایانه ای، مجموعه مقالات همایش بررسی ابعاد حقوقی فناوری اطلاعات، شورای عالی توسعه قضایی، ۱۳۸۳، ص ۴۴ (۲۱)

۴. حسین علی نجفی ابرندآبادی و حمید هاشم بیگی، دانشنامه جرمشناسی، انتشارات کتابخانه گنج دانش، چاپ سوم، ۱۳۹۱، ص ۱۴۴ (۱۰)

۵. علی فرخنده، تحصیل دلیل در حقوق کیفری، ماهنامه دادرسی، شماره ۵۷، ۱۳۸۵، ص ۵۰ (۲۳)

۶. محمود آخوندی، «بررسی قانون آیین دادرسی دادگاههای عمومی و انقلاب در امور کیفری به لحاظ حقوق بشری» دادگستری بهار ۷۹، شماره ۳۰، ص ۵۴ (۷)

ج: منابع لاتین

1. Kikelly, Ursula, the pliant to respect for private a family life, human right, hand book, No 1, council of 2001, P.20.(17)